

FONETIK MASHQLARNING YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Nodira Abduvaliyeva

FarDU dotsenti

Moxigul Teshaboyeva

FarDU talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20023305>

Annotatsiya. Ushbu ishda fonetik mashqlarning yozma nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tahlil qilingan. Unda fonetika bo‘limining og‘zaki va yozma nutq o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta‘minlashdagi roli yoritilgan. Fonetik mashqlar orqali o‘quvchilarda tovush-harf munosabatini anglash, bo‘g‘in tuzilishini tushunish, urg‘u qo‘yish, jarangli va jarangsiz undoshlarni farqlash ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Shuningdek, eshitib yozish, tovushlarni tahlil qilish va fonetik mashqlarni interfaol metodlar asosida tashkil etishning yozma nutq savodxonligini oshirishdagi samaradorligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: fonetik mashqlar, yozma nutq, og‘zaki nutq, tovush-harf munosabati, bo‘g‘in, urg‘u, imlo savodxonligi, nutq madaniyati, lingvistik tafakkur, boshlang‘ich ta‘lim, eshitib yozish mashqlari, interfaol metodlar, talaffuz, orfoepiya, orfografiya.

Bugungi kunda yurtimizda tilni asrash, uni takomillashtirish va o‘qitish masalalariga katta e‘tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, til ta‘limiga doir turli interfaol usullar amaliyotda keng qo‘llanilmoqda va yangilari yaratilmoqda. Har qanday tilning asosini uning tovushlar tizimi, ya‘ni fonetikasi tashkil qiladi. Xorijiy tillarni o‘qitishga doir ilmiy adabiyotlarda fonetikaga, xususan talaffuzga alohida e‘tibor beriladi va ta‘lim jarayonida fonetikaga oid mashqlardan samarali foydalaniladi. Darsliklardagi mashq turlari o‘quvchida to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Rivojlangan davlatlarning til o‘qitish metodikasida gapirish (speaking) va yozish (writing) mashg‘ulotlari asosan mashqlarga tayangan holda olib boriladi; mashq va topshiriq aniq farqlanadi va o‘z o‘rnida ishlatiladi. Shu sababli, ularning til o‘rganish kompetentligi yuqori darajada bo‘ladi. Shuningdek, PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlari orqali dunyoning ko‘plab davlatlarida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi aniqlanmoqda.

Aslida, ona tili darslarining asosiy maqsadi bo‘lgan o‘quvchilarda nutqiy malakalarni shakllantirishga zamin yaratuvchi fonetika, orfografiya, orfoepiya va punktuatsiya bo‘limlarini o‘qitishda mashqlardan muntazam foydalanish, qolgan bo‘limlarni esa topshiriqlar asosida o‘qitish samaraliroq natija beradi. Fonetik mashqlarning yozma nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati til ta‘limi jarayonida muhim o‘rin tutadi. Til inson fikrini, his-tuyg‘ularini, bilimlarni ifodalash vositasi sifatida kelib chiqadi. Tilning og‘zaki va yozma shakllari bir-birini to‘ldiradi. Tilning fonetikasi esa og‘zaki nutqning o‘zagini tashkil etadi va yozma nutqqa to‘g‘ri uzatilishiga xizmat qiladi. Ona tili darslarida fonetika bo‘limi o‘quvchilarga tovushlar tizimini, tovush-harf munosabatini, talaffuz qoidalarini o‘rgatadi. Bu jarayon og‘zaki nutqdan yozma nutqqa ko‘chishning fundamental asosidir. Ona tilini chuqur o‘rgangan o‘quvchi talaffuzni to‘g‘ri egallagan holda so‘zlarni aniq yozma shaklda ifodalash qobiliyatiga ega bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan fonetik mashqlar ona tilini o‘qitish metodikasida alohida e‘tibor talab etadi. Fonetik mashqlar o‘quvchining og‘zaki nutqini tahlil qilish va uni yozma nutqqa aylantirish jarayonida asosiy vositadir. Tilshunos olimlar fonetikaning og‘zaki va yozma nutq orasidagi uzviy

bog'liqlikni ta'kidlashadi. Unga ko'ra, talaffuz qoidalarini chuqur egallash yozma nutqda ham imlo va orfografiya qoidalarini to'g'ri qo'llashga yordam beradi. O'quvchilar fonetik mashqlar orqali tovushlarni farqlash, undosh va unli tovushlarni ajratish, bo'g'in tuzilmalarini anglash, urg'u qoidalarini to'g'ri joylashtirish, tovush-harf munosabatini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon o'quvchining nutq madaniyati va yozma nutq ko'nikmalarini uyg'unlashtiradi.

Til ta'limi jarayonida og'zaki nutq bilan yozma nutq o'rtasidagi differensial farqlarni bartaraf etish fonetik mashqlar orqali amalga oshadi. Darslarda berilgan fonetik mashqlar o'quvchilarda tovush tizimini to'g'ri anglashni, talaffuzga asoslangan yozma nutqni shakllantirishni ta'minlaydi. Masalan, boshlang'ich sinflar darsliklarida unli va undosh tovushlarni ajratish, jarangsiz va jarangli undoshlarni ajratish, bo'g'in ajratish, urg'uni to'g'ri qo'yish, tovush-harf mosligini tushunish kabi mashqlar mavjud. Bu mashqlar o'quvchilarda fonetik bilimlarni mustahkamlab, ularning yozma nutqdagi aniqlik va to'g'rilik darajasini oshiradi. Fonetik mashqlar orqali o'quvchi talaffuz bilan yozma nutq orasidagi uzviy bog'liqlikni anglaydi. Tovushni aniq talaffuz qilish ko'nikmasi imlo qoidalarini to'g'ri qo'llashni osonlashtiradi. Tilning yozma shaklida so'zlar qanday aks ettirilishi talaffuzga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun fonetik mashqlar o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda bevosita rol o'ynaydi. Fonetik mashqlar talabalarning nutq malakasini oshiradi, talaffuzning strukturaviy tuzilishini yaxshilaydi, so'z boyligini chuqur anglashga yordam beradi. Fonetik mashqlar orqali o'quvchilar so'zlarni talaffuz qilayotganda tovushlarni farqlashni o'rganadilar. Bu jarayonda ularning eshitish qobiliyati va og'zaki nutq madaniyati ham rivojlanadi. Eshitish orqali tovushni aniqlash va uni yozma shaklda tushunish — lingvistik tafakkur nuqtai nazaridan muhim ko'nikmadir. O'quvchining talaffuz jarayonida tovushlarni aniq eshinishi ularni to'g'ri yozma shaklga uzatishga xizmat qiladi. Aynan shu sabablarga ko'ra darsliklarda eshitib yozish mashqlari alohida joy olgan bo'lib, bu mashqlar talabaning fonetik tasavvurini mustahkamlashga yordam beradi. Eshitish va talaffuz orqali so'zning yozilishi o'quvchida matn tuzishda imlo xatolarini kamaytiradi.

Fonetik mashqlarda tovush-harf munosabatini anglash ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayon o'quvchi talaffuzda eshitilgan tovushni matnda qaysi harf bilan ifodalashni biladi. Fonetik mashqlar savollari ko'pincha so'z ichida nuqtalar o'rniga to'g'ri harfni qo'yish, berilgan tovush bo'yicha harfni tanlash kabi topshiriqlar shaklida bo'ladi. Misol uchun, so'z ichidagi bo'sh joyga to'g'ri unli harfni qo'yish orqali o'quvchi tovush va harf mosligini mustahkamlaydi. Bu mashqlar o'quvchiga so'zlarni yozishda xatolarni tuzatishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Fonetik mashqlar o'quvchidan bo'g'in ajratish qobiliyatini talab qiladi. Bo'g'in ajratish mashqlari orqali talaba so'zning fonetik tuzilishini to'g'ri anglaydi. Bu jarayon yozma nutq tuzishda bo'g'in chegaralarini aniqlash, urg'uni joylashtirish, so'z ritmini to'g'ri ifodalash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. So'zni bo'g'inlarga ajratish talaffuzning ritm va melodiyasini anglashga yordam beradi. Bu esa yozma nutqning ritmik tuzilishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Fonetik mashqlarning yana bir ahamiyatli jihati — urg'u qo'yish qoidalarini o'rgatishdir. Urg'u qo'yish talaffuzda so'zning to'g'ri aytilishini ta'minlabgina qolmay, yozma nutqda ham imlo qoidalarini to'g'ri qo'llashga xizmat qiladi. Urg'uni to'g'ri aniqlay olgan o'quvchi til ichidagi fonetik stressni to'g'ri tushunadi. Bu esa ularning nutq madaniyati va yozma nutqdagi aniqlik darajasini oshiradi. Fonetik mashqlar o'quvchining so'z boyligini rivojlantirishga ham xizmat

qiladi. Soʻz boyligi — nutqning muhim koʻrsatkichidir. Talaba talaffuz qilayotgan soʻzlarni tahlil qilib, ularning fonetik tuzilishini anglash orqali yangi soʻzlarni oʻzlashtiradi. Har safar yangi fonetik mashqlarni bajarayotganda oʻquvchi leksik birliklarni, ularning talaffuzini va yozilishini eslab qoladi. Bu esa matn tuzishda boy soʻz zaxirasini toʻplashga yordam beradi. Mashqlar yordamida oʻquvchi mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi. Masalan, soʻzdagi tovush turini tahlil qilganda, undosh va unli tovushlarni ajratishda, jarangli va jarangsiz tovushlarni farqlashda oʻquvchi lingvistik tafakkurini faol ishlatadi. Bu jarayon talabaning til boʻyicha tahliliy fikrlashini mustahkamlaydi. Mustaqil fikrlash esa yozma nutq tuzishda, matn ichidagi mantiqiy bogʻlanishlarni tushunishda yordam beradi. Fonetik mashqlar oʻquvchi nutq madaniyatini shakllantiradi. Nutq madaniyati - talaffuz, intonatsiya, shevada xatosiz nutq taxlili va yozma nutqda grammatik toʻgʻrilikka intilishdan iborat boʻlib, har ikki shaklda tilni toʻgʻri ishlatish madaniyatidir. Fonetik mashqlar oʻquvchilarga talaffuz qoidalarini chuqur oʻzlashtirish, matn tuzishda esa imlo va orfografiya qoidalarini toʻgʻri qoʻllash koʻnikmalarini shakllantiradi. Bu holat talabaning til bilan ishlash madaniyatini oshiradi va yozma nutqning ijodiy salohiyatini mustahkamlaydi. Darslarda turli pedagogik texnologiyalar asosida qoʻllanilishi hammaga maʼlum. Interfaol usullar, guruh bilan ishlash, individual mashqlar orqali oʻquvchilar fonetik jarayonlarni amaliyotda mustahkamlash imkoniga ega boʻladilar. Masalan, eshitib yozish mashqlari, talaffuzni qayta qurish mashqlari, tovushlarni turkumlash orqali oʻquvchi fonetik bilimlarni oʻzlashtiradi. Bu mashqlar nafaqat ogʻzaki nutqni rivojlantiradi, balki yozma nutq tuzish koʻnikmalarini ham tubdan yaxshilaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Gʻulomov A. Oʻzbek tili fonetikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2018.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent, 2012.
3. Toʻxliyev B. Ona tili oʻqitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
4. Qodirov M. Oʻzbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2001.
5. Toʻraqulov R. Boshlangʻich taʼlim metodikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2022.